

Munir KAHRIMANOVIĆ, prof.
Dr. sc. Jusuf OMEROVIĆ

OBIČAJI BOŠNJAKA OKO ZASNIVANJA PORODICE – SAPNA I OKOLINA

Uvod

Porodica kao osnovna i najmanja društvena zajednica može se definirati sa sociološkog, filozofskog, psihološkog, socijalnog, ekonomskog i pravnog aspekta. Postoji čitavo bogatstvo značenja i shvatanja porodice od samog postanka ljudi do najnovijeg vremena. Uloga porodice mijenjala se tokom određenih perioda, ali je uvijek bila mjesto odakle je počinjao, razvijao se i završavao biološki i društveni život čovjeka.

Porodica je životna zajednica roditelja, djece i drugih krvnih srodnika te drugih osoba ako žive u zajedničkom domaćinstvu.¹ Osnovna socijalna grupa u društvu je porodica i obično se sastoji od roditelja i njihove djece. Predstavlja grupu ljudi koji dijele zajedničke vrijednosti i imaju zajedničke stavove, interese i ciljeve prema većini izazova. Obično žive u istoj kući, stanu, odnosno imaju isto prebivalište. Svi članovi domaćinstva koji su pod jednim krovom su porodica, imaju zajedničke pretke i zajedničko porijeklo.² Porodica je i okruženje u kom jedinke odrastaju, bivaju odgajane i u kom uče o životu, običajima i tradiciji. S druge strane, pak, tradicija je ta koja određuje na koji način se zasniva porodica, koji su i kakvi običaji prilikom zasnivanja i koje vrijednosti treba da njeguje porodica.

U ovom radu bit će govora o običajima Bošnjaka u Sapni i okolini oko zasnivanja porodice, a bit će obrađeni svi segmenti i koraci koji vode ka tome da se osnuje jedna porodica: „upoznavanje“ i ašikovanje, prošnjja, svadba, pilav i pohode. Riječ je o običajima koji su skoro identični u svim mjestima na području općine Sapna, ali su isti i u većini mjesta koja pripadaju sadašnjoj opštini Zvornik, ali geografskim položajem i drugim interesima gravitiraju općini Sapna. S druge strane, tretirani prostor je u periodu koji će biti predmet proučavanja ovog rada tada jebio nepodijeljen sadašnjim političkim stanjem, a komunikacija i kretanje bili su slobodniji. Riječ je o periodu XX stoljeća. Neki od ovih običaja prisutni su i danas, a pojedini su prestali 80-ih godina XX stoljeća.

Informacije su uglavnom dobijane od informatora, neki od njih su već umrli, ali su ostali audio zapisi napravljeni za potrebe drugih istraživanja, a koji su korišteni i za ovaj rad.

¹ Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije BiH, 35/05 i 41/05

² (<https://www.fasper.bg.ac.rs/.../pojam%20porodice.ppt>), očitano oktobar 2015.

Ašikovanje

Prije braka postojao je niz običaja koji su prethodili konačnom, na ovim prostorima više običajnom preuzimanju drugog načina života. Sam brak kod drugih naroda bio je više vjerski, odnosno crkveni brak. Kod Bošnjaka je još od perioda srednjeg vijeka postojao građanski brak, sklapan na jednostavan način.³ Takav brak, odnosno početak zasnivanja porodice, održao se do današnjeg vremena, s manjim više

Sl. 1. Ašikovanje (ilustracija)

formalnim izmjenama, jer „nekad se ašikovalo, a sad se omladina zabavlja“⁴. Osnovna razlika između ašikovanja i zabavljanja jest u tome što ašikovanje nije podrazumijevalo nikakav tjelesni kontakt.⁵ „Ako bi se, recimo, desilo da momak darne curu, makar i prstom, on je nju odma' moro'o ženiti, tako je prije bilo. Inače se posle za nju svašta priča i nijedan drugi momak je neće.“⁶

Mladi ljudi su se nekad družili na tzv. sijelima, svadbama, pilavima i vašarima i sl. Od ovih događaja svakako su najzanimljivija bila sijela. Na sijelima se obično ljuštio ili komio kukuruz, a mladi muškarci su ponekad znali pješice i po noći preći i veliku razdaljinu, samo da bi prisustvovali jednom ovakvom sijelu i bili u društvu djevojke „u koju su se zagledali“. Informatori spominju da se iz Sapne često pješke znalo i u Teočak otići da bi se prisustvovalo nekom sijelu. Doduše, omladina bi tada ostajala i po dan - dva kod rodbine i rijetko bi se odmah vraćala. U Sapni i okolini (naročito u mjestu Goduš, koje je ponajbliže Teočaku) ima dosta brakova sklopljenih između djevojaka i momaka iz Sapne i Teočaka.

Na sijelima se najčešće ljuštio kukuruz koji je sa njive dovožen kolima sa volovskom zapregom i sipan na gomilu nasred avlije. Omladina bi se navečer okupljala, sjedala oko gomile, razgovarala, pjevala i usput ljuštila kukuruz. Signal za udvaranje, a kasnije i ašikovanje, bio je kukuruz oljušten i okomljen do pola kojeg je momak dodavao djevojci. Ukoliko ona uzme kukuruz, to je bio znak da prihvata udvaranje. Momak bi tada prišao i sjeo do nje i razgovor bi se vodio između njih dvoje. Prije nego bi momak sjeo do djevojke pripremio bi posebno uređen kukuruz, djelimično oljušten sa listovima iscjepkanim na sitne trake (da poprimi oblik cvijeta), koje bi djevojka za vrijeme

³ Imamović, E. (1998). Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine, Sarajevo

⁴ Riječi jednog od informatora (Fatima Kahrmanović)

⁵ Ašikovati, voditi ljubavni razgovor, udvaranje između momka i djevojke; Detaljnije, Jahić, Dž.(1999).Sarajevo

⁶ Informator (Fata Kahrmanović – preminula 2010.)

razgovora polahko čupala. Da je momak zainteresovan pokazivao bi to i tako što bi ponekad okomio zrno sa kukuruza i njime pogađao djevojku. Djevojke bi pak svoju čežnju, želje i htijenje znale iskazivati i pjesmom, kao što su:

*Mjesečina, mjesec u oblaku,
ja u sobi, dragi u sokaku.
Pusti mene, majko, do sokaka,
ja sam mlada, ne bojim se mraka.*

...

*Svekrva mi poslala po sinu
dukat mali stavila u svilu.
Što će meni svekrvina svila
kad ne volim njezinoga sina?*

....

*Je'na tica mala svakom tugu dala.
i meni je, vala, do tri tuge dala:
je'na mi je tuga – što ja nemam druga,
druga mi je tuga – valja mi umrijeti,
treća mi je tuga – nemam dragog svoga.*

...

*Svekru babi svilenu košulju -
svile mu se kosti od bolesti.
A svekrvi mrku anteriju -
smrklo joj se, nikad ne svanulo.
A zaovi je'nu kitu cvijeta -
Bog je kin'o sa ovog svijeta.
A đeveru svoju seku milu -
ili seku ili amidžišnu.*

Šezdesetih godina XX stoljeća u tzv. donjem kraju (mjestu bliže gradu Zvorniku) među mladim djevojkama pjevala se i sljedeća pjesma⁷:

*Da je meni gujinoga slaka
da otrujem trojicu momaka:
prvog tića Adema Lupića,⁸
drugog tića Hrustana Lolića,⁹
trećeg tića Agana Ramića.¹⁰*

⁷ Osnovni razlog zašto su djevojke izmislile ovu pjesmu jest taj što su ovi momci našli druge djevojke. Međutim, ova pjesma se pjevala i nekoliko godina poslije.

⁸ iz mjesta Lupe (Zvornik)

⁹ iz mjesta Mrakodo (Zvornik)

¹⁰ iz mjesta Ramići (Zvornik)

Kada se mladi zagledaju, slijedi nastavak ašikovanja. Dalje bi se nastavljali viđati na pilavima, vašarima ili na sijelima u kući kod rodbine. Na pilavima i vašarima bi momak i djevojka šetali ili stajali na jednom mjestu i razgovarali (ašikovali). U pratnji djevojke često je bio i neko njen, brat ili sestra, rođica ili rođak. Po izjavama informatora da se zaključiti da se nekad nije znalo za ljubomoru pa se dešavalo da momak ili djevojka tokom jednog sijela, pilava ili vašara znaju „poašikovati“ i sa više momaka ili djevojaka, ali se ipak znalo ko je onaj pravi ili ona prava.

Katkad bi momak otišao i do djevojkine kuće i ašikovali bi tako što bi ona stajala na prozoru, a on ispod ili bi se razgovor vodio na kapiji ili pak kroz *mušebake*¹¹. Kolika je bila snaga i volja mladosti da bude na ovakvim sijelima i da ašikuje govore i izjave informatora koji kažu da su na ovakva sijela često odlazili sa njive, sa kopanja, opravši lice, ruke i obuću na nekom potoku, a sve u želji da se više vremena provede u društvu dragih osoba.

Prošnja

Nakon izvjesnog vremena ašikovanja i nakon što mladi odluče da se uzmu, slijedi običaj prošnje mlade. Prije nego dođe do prošnje i jedna i druga porodica raspituju se o ovim drugima, ako se već ne poznaju, da bi se utvrdilo kako se kod njih živi, jesu li domaćini, koliko imanja i zemlje imaju, imaju li kakvu zdravstvenu mahanu u porodici i sl. Kada otac dadne dozvolu djevojci da može da se uda, ona poručuje da prosci mogu doći. Katkad prosci znaju doći i nenajavljeni, jer djevojka od stida ili poštovanja prema ocu i ne smije da spomene takvo nešto, a katkada su to i neželjeni prosci, odnosno oni koji su došli da prose djevojku za nekog koga ona ne želi. Naime, česti su slučajevi da dva prijatelja, dva pobre, odluče da se njihova djeca uzmu i da se te dvije porodice „orode“ bez znanja i volje djece.¹²

Prosci bi u kuću dolazili u dogovorenom terminu. Broj prosaca također bi određivao otac djevojke, a najčešće je to bilo pet do šest ljudi. U prošnju su obično išli otac momka, te najbliža rodbina (starija braća, amidže i dajdže). Prosci bi ulazili u kuću, a momak, budući mladoženja, čakao bi ispred kuće. Nakon što prosci budu ugošćeni (kahvom, slatkim jelom i pićem) započinje se razgovor oko prosidbe. Ukoliko otac pristane da dâ kćerku, onda kćerka biva pozvana pred prosce i pitaju je da li želi da se

¹¹ mušebak (tur.) - drvena rešetka na prozorima ili trijemovima. (Postoji anegdota o izvjesnom, sada rahmetli, Avdiji Bešiću koji je svu noć umjesto sa djevojkom ašikovao sa kozom. Naime, djevojka nije htjela da bude sa njim i kad joj je on došao da ašikuje, ona je iza mušebaka ostavila kozu, a on je slušajući kozu kako preživlja hranu, mislio da se djevojka smješka pa je nastavljao razgovor.)

¹² Postoji priča o tome kako su čovjek iz Vitinice i čovjek iz Teočaka, inače pobre, odlučili da se orode na ovaj način. Čovjek iz Vitinice spremio je svadbu i poveo sina u namjeri da ga oženi iz Teočaka. Sin je iz poštovanja pristajao na sve. Kada su se sa mladom vraćali iz Teočaka, negdje u predjelu Rastošnice, sin je naredio da svadba stane, otišao do konja na kom je bila mlada, podignuo veo, vidio kako mlada izgleda, a zatim naredio da svatovi nastave dalje. Ovo dvoje dočekali su duboku starost i imali su dosta djece.

uda za momka za kojeg je prose. Ona odgovara da želi, ako joj otac to dozvoljava. Ponekad (šale radi ili pak radi provjere poslušnosti djevojke) otac zna upitati šta bi se desilo ako joj on ne dozvoli da se uda. Ona u tom slučaju odgovara da se neće ni udavati dok joj on ne dozvoli. Izjavom djevojke obavljena je prošnja te tada i momak može da uđe u kuću. Nakon toga slijedi gozba s jelom i pićem, a rijetko i po htijenju domaćina, bude i muzike. Kad se gozba završi, prosci izlaze iz kuće i bivaju darovani košuljama i peškirimama, a i oni sami daruju dogovorenom sumom novca onoga ko ih tim košuljama i peškirimama kiti. Termin svadbe biva dogovoren ranije, tokom prošnje ili kasnije nekad. Običaj prošnje nekada se znao obaviti isti dan kad i svadba, odnosno pred samu svadbu.

Svadba

Na dan svadbe dio svatova se okuplja ispred mladoženjine kuće, a dio ispred mladine. Svatovi ispred mladoženjine kuće kreću u dogovoreno vrijeme i idu do mladine kuće. Danas se svatovi kreću brže zahvaljujući motornim vozilima, ali su nekada svatovi dosta teže i sporije prelazili put do mladine kuće i nazad, jer se kretalo ili pješice ili na konjima i zaprežnim vozilima. Kada svatovi stignu pred mladinu kuću, bivaju dočekani i ugošćeni. Dio svatova ulazi u kuću, a ostatak čeka ispred kuće. Ukoliko prošnja nije obavljena ranije, obavlja se tada sa istim običajima kao i kada se obavlja neki drugi dan, prije dana svadbe. Dok svatovi čekaju, mlada se sprema u kući. Sa njom su *obikuše*¹³ s njene i mladoženjine strane, koje joj pomažu pri spremanju. Mladoženja je sve vrijeme ispred kuće i čeka da mlada izađe.

Kada dođe trenutak mladinog izlaska, svi se skupljaju kod ulaza u kuću. Također su u međuvremenu iz kuće izašli i ljudi koji su pozvani u kuću. Mladu mladoženji predaje neko od njenih ukućana, brat ili otac, ili pak neki bliži rođak. Prilikom predaje mlade mladoženji, mladoženja daruje onog ko mu predaje mladu, najčešće svotom novca koju mu potajno daje u ruku dok se rukuju.¹⁴ U nekim mjestima prisutan je i običaj da mladoženja „kupuje“ mladu od onog ko je izvede. Tada obično dolazi i do „cjenkanja“, ali mladoženja je taj koji popušta kako bi dokazao koliko mu je stalo do djevojke koju će oženiti. Valja napomenuti da ipak nije riječ o nekom „ozbiljnom poslu“, jer sav taj proces „cjenkanja“ ustvari je šala, kako bi sam taj trenutak bio veseliji.

¹³ Obikuše su osobe koje su neko vrijeme provodile u kući mladoženje skupa sa mladom sve dok se ona ne „obikne“ (navikne) na život u novoj kući

¹⁴ Mladu najčešće iz kuće izvodi brat ili neko iz bližnje familije, Detaljnije Halilović S (2012).

**Sl. 2. Detalj sa svadbe u Sapni
(zima 1982-1983)**

Kada mladoženja napokon preuzme mladu, *čaje*¹⁵ „hekanjem“ oglašavaju da je mlada preuzeta vičući što je moguće glasnije: „Hej, hej, mašallah, mašallah!“ Taj trenutak je obično praćen i pucanjem iz nekog vatrenog oružja (lovačka puška ili pištolj), a mladoženjin otac mladu posipa sitnim metalnim novcem i slatkišima (najčešće bombonama umotanim u papir) koje pokupe mala djeca.

Mlada i mladoženja idu do prevoznog sredstva i svadba ispred mladine kuće kreće mladoženjinoj. Dok svadba putuje, neko od svatova (unaprijed je dogovoreno ko) odlazi prije do mladoženjine kuće u kojoj je ostao uglavnom ženski svijet (mati, rodbina i sl.) da najavi dolazak svatova i uzme *muštuluk*¹⁶.

Kada svatovi dođu pred mladoženjinu kuću, čaje ponovo „heču“ i ponovo se puca iz vatrenog oružja dok mlada izlazi iz prevoznog sredstva. Mladoženju i mladu pred kućom dočekuju mladoženjina majka i ostale žene koje su ih čekale. Neka od žena im daje po kašičicu meda i vode da se napiju što treba da simboliše sladak život kojeg će živjeti. Prije nego uđe u kuću, mlada mora prosuti dva bokala vode koji su postavljeni na ulazu u kuću s njene lijeve i desne strane. Tradicija nalaže da se mlada sagne i to uradi rukama, jer ako ih prospje nogom, onda to znači da ona nije „vrijedna“, odnosno da nije dobra domaćica. Kućni prag nove kuće mlada prelazi prolazeći ispod mladoženjine ruke koja je naslonjena na dovratka.

U kući se obično obavi šerijatsko vjenčanje, a svatovi se napolju vesele uz muziku, hranu i piće. Nekada se šerijatsko vjenčanje i ne obavi po valjanim propisima, nego se samo prisustvo hodže u trenutku dolaska mlade u kuću smatra vjenčanjem i jedino što je prisutno od propisa šerijatskog vjenčanja jest dova koju hodža prouči. Zavisno od domaćina do domaćina nekada se šerijatsko vjenčanje na ovaj nepropisni način obavljalo i dan – dva poslije svadbe.¹⁷

Nakon vjenčanja svekar, svekrva i ostala rodbina daruju mladu, najčešće nakitom od zlata, a nekad je to bio i novac od zlata - dukat, madžarija ili šorvan. Darovanje se nekad vrši i ujutro, nakon što mlada u kući provede prvu noć i nakon što ujutro rano

¹⁵ Osobe sa mladoženjine strane koje „heču“

¹⁶ Nagrada za lijepu vijest

¹⁷ U nekim krajevima je bilo uobičajeno da mladu „dovedu“ u kuću uoči ponedjeljka ili uoči petka. Ako je mlada dovedena uoči ponedjeljka, onda u petak nastaje drugo veselje, „čestina“. Tog dana, ujutro stigne ruho, koje se istakne na vidno mjesto. Detaljnije vidjeti Kulenović, S. (2005).

ustane i ukućanima skuha kahvu te svekra i svekrvu poljubi u ruku.¹⁸ Svadba se obično završi kasno navečer. Ono što slijedi u danima nakon svadbe jest takozvano *šerbe*¹⁹, dolazak rodbine i komšija na veselje i darivanje šerbeta, novčano ili nakitom.

Ponekad se desi da se mlada „ukrade“, odnosno iz očeve kuće ode bez njegovog znanja i dozvole. Nekoliko dana nakon svadbe u kuću mladnog oca dolazi tzv. mir, skupina uglednih ljudi koji nastoje odobrovoljiti mladnog oca i ostale ukućane da prihvate činjenicu da se ona udala i da ipak odobre taj brak. Ponekad je ta „krađa“ ustvari rezultat dogovora mladoženjinih i mladinih roditelja kako bi se izbjeglo neko veće veselje i trošak u obije kuće.

Pilav

Nekoliko dana ili sedmica nakon svadbe priređuje se posebna vrsta veselja koja se zove pilav. Oni koji taj običaj pamte pričaju o njemu kao o vrsti veselja uz muziku i igru. Pilav traje tri dana, počinje u srijedu poslije podne namaza i završava se u petak poslije jacije namaza. *Mehteri*²⁰ svirajući *zurne*²¹, *ćemane*²² i bubnjeve hodaju selom, bivaju darivani novcem i pozivaju zvanice da dođu u kuću mladenaca. Za zvanice se u kući priprema gozba, obično se za žene priprema ručak u petak popodne, a za muškarce je namijenjena večera četvrtkom navečer. U srijedu se mlada ukrašava kanom, kojom joj mlade djevojke boje prste na rukama i nogama.²³

Tom prilikom dvoje male djece drže svijeće kako bi se proces mogao obaviti i po mraku, a treće malo muško dijete djevojke štipaju, a mlada baca u zrak i ponovo ga hvata ne bi li zaplakalo i na taj način simbolično doprinijelo tome da i mladenci imaju potomstvo. Naročito je zanimljiv treći dan pilava, koji je između ostalog obilježen i izdvajanjem mladenaca u tzv. *đerdek*, odvojenu prostoriju u koju je mlada odvedena ranije i pokrivena je duvkom (posebnom ukrasnom tkaninom koju je kupio *đever*²⁴).

¹⁸ Tokom pripreme svadbe u kući mladoženje se odrede maje, žene i muškarci koji kuhaju, odnosno pripremaju hranu za svatove. Detaljnije vidjeti Delić F.(20).

¹⁹ Šerbe je slatki sok domaće izrade, najčešće od ruža. Ustvari je to sirup koji se razblažuje vodom, a tim pićem se časte gosti koji dolaze u kuću.

²⁰ Vrsta muzičara koji su svirali na veseljima. Na prostoru Sapne i okoline najčešće su bili zvati mehteri romske nacionalnosti iz Donjeg Zaseoka. Povremeno i danas neki od Roma iz ovog mjesta koriste ove instrumente i prakticiraju ovu vrstu muzike.

²¹ Vrsta duvačkog instrumenta

²² Violina

²³ U nekim krajevima „Kna“ i „svadba“ moraju biti u razmaku dva dana. Kna bude uoči četvrtka ili nedjelje. Knjenje je bilo zastupljeno u širem području do šesdesetih godina prošlog vijeka; Detaljnije vidjeti, Kulenović, S. (1991).

²⁴ Mladoženjin brat

Sl. 3. Detalj sa pilava u Kovačevićima

Ona tako čeka mladoženju koji ima naročito težak zadatak – on mora da se probije kroz gomilu muškaraca iz sela koji ga „tuku“ jastucima ili nekim drugim predmetima.

Jedan od posljednjih pilava na ovim prostorima upriličen je u mjesecu junu 1978. godine u mjestu Kovačevići, a bio je to pilav Bešić Velije i Bešić Sadete, rođene Muratović (iz Jusića). Tradicija održavanja pilava danas je izumrla, a o njoj danas pričaju samo stariji koji se svega sjećaju i koji su je i sami prakticirali.

Pohode

Nakon pilava slijede pohode. Radi se o posjeti jedne porodice drugoj porodici s tim da u pohode ide i bliža rodbina, a ne samo ukućani. Prvo se ide u posjetu mladinoj porodici, a kasnije i mladina rodbina dolazi u posjetu mladoženjinoj rodbini. Običaji su uglavnom isti. Zanimljivost itekako predstavlja tzv. postavljanje kapa i zapinjanje loze, odnosno mala djeca na putu zapinju lozu pohodama i postavljaju kape. Pohode moraju sitnim novcem darivati te kape kako bi mogli proći do svog odredišta. U kući domaćina slijedi gozba i darivanje ukućana i one rodbine i komšija koji su pozvani „pred pohode“. Novcem biva darivan i aščija – osoba koja je pripremala hranu pohodama. Pred pohode domaćin iznosi i cijelog ovna pečenog na ražnju kojeg domaćin druge kuće raskomada i pojedine dijelove daje odabranim ljudima (hodži, koji je išao sa pohodama, mladoženji i drugima). Pohode obilaze i kuće onih koji su pozvani „pred pohode“ i kod nekih se pije kahva, a kod nekih se doručkuje, ruča ili večera, zavisi od

**Sl. 4. Odlazak u pohode
(maj 1974)**

dogovora. Pohode se obično obave za jedan dan, ali ako je udaljenost dvaju domaćinstava bila veća, onda su gosti znali i noći.

Zaključak

Tradicija jednog naroda je nešto što taj narod čuva i njeguje i tretira kao jednu vrstu svetinje. Porodica je ta u kojoj se o tradiciji uči i gdje se tradicija najviše njeguje. Kada je zasnivanje porodice u pitanju, u običajima Bošnjaka iz Sapne i okoline sačuvao se značajan broj postupaka i procedura prakticiranih u prošlosti. Također, pojedini običaji su jednostavno izumrli, ali o njima postoje svjedočanstva i priče onih koji su ih u ne tako davnoj prošlosti upražnjavali. Vrijeme sa sobom donosi i nove običaje koje jedan narod preuzima od drugog, a druge pak potiskuje u zaborav. U posljednje vrijeme u običaje Bošnjaka iz Sapne i okoline ulaze i detalji koji su prisutni u drugim također bošnjačkim krajevima (npr. sprečanskom, gdje je prisutan običaj tzv. „haljinača“), ali i oni koji su prisutni u npr. katoličkim krajevima (običaj da mlada dijeli kahvu gostima na svadbi i da gosti pritom darivaju tu kahvu novcem koji je obično smješten u zatvorenu kovertu).

U svakom slučaju dolazi se do zaključka da se tradicija njeguje u onoj mjeri koliko pojedinci procijene da je potrebno u datom momentu, a finansijska pozadina svega je, nažalost, bitan činilac u donošenju odluka koji segment tradicije zavičaja će se njegovati i koji će biti preuzet iz tradicije nekog drugog naroda i kraja.

Literatura i izvori:

1. Deliđ, F. (2001), Svadbena i drugi veseli narodni običaji na području Sokola, Građanički glasnik 11/5
2. Halilović, S. (2012), Svadbena običaju u Zukićima (do kraja XX stoljeća) Baština br. 5. Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, Tuzla
3. Informatori, (2015), Fata Kahrmanović, Halim Kahrmanović, Fatima Kahrmanović i Velid Bešić, Kovačevići, općina Sapna
4. Jahić, Dž. (1999), Školski riječnik bosanskog jezika, trilogija o bosanskom jeziku, Sarajevo
5. Kulenović S. (1995), Etnologija sjeveroistočne Bosne, rasprave – studije – članci, knjiga 2, Muzej istočne Bosne, Tuzla
6. Kulenović, S. (1991), Gračanica i okolina, antropogeografske i etnološke odlike, knjiga 1, Muzej istočne Bosne, Tuzla
7. Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije BiH, 35/05 i 41/05
8. (<https://www.fasper.bg.ac.rs/.../pojам%20porodice.ppt>), očitano oktobar 2015.